

En jurist blandt almuesfolk omkring 1875

Af Birgitte Rørbye

I 1883 udgav Emil Seier Malling Holm (1) en bog med titlen: »Fra en Forhørs-virksomhed«, og i den sidste fjerdedel af dette værk fortæller han om »Løsgjængerer med Kvaksalveri, Hexeri m. m.« (2).

Malling Holm blev cand. jur. i 1854, og det er sager fra hans virke som retsbetjent, byfoged og birkedommer i Præstø Kjøbstad og Vordingborg Nordre Birk, han beretter om i bogen. Stillingen tiltrådte han den 1. maj 1872, og der er derfor tale om hændelser, der ligger ganske tæt på bogens udgivelse – den ældste dom er fra 1877.

Det var retsbetjentens opgave både at udrede sagen og afsige dommen. Malling Holm var derfor hverken anklager eller forsvarer, men han skulle efter bedste evne afdække sandheden. Malling Holm havde i et vist omfang samme sigte som etnografen, han interviewede de implicerede og beskrev forholdene og dannede sig på dette grundlag et overblik i et forsøg på at forstå, hvad der egentlig var sket. Malling Holm var selv klar over denne sin rolle, selv udtrykker han det på denne måde: »Omhyggeligt holdte Forhør give de haandgribeligste Livsbilleder og Kulturskildringer, idet de vise Livet, som det virkelig er, uden overlagt Fernis, og det virkelige Liv er rigere paa Afvexlinger og Kollisioner end alle Romaner tilsammen, naar man har Øie for dem« (3).

Malling Holms bog er for den moderne forsker en rig kilde til forståelse af trosforholdene på en bestemt egn i tiåret omkring 1875. Men bogen fortæller også noget om, hvordan forholdet kunne være mellem bondebefolkningen og en af dens lokale embedsmænd – mellem »folket« og den veluddannede. Retsbetjent Malling Holm var en af de intellektuelle, der ikke bare havde en mening om – men også nødvendigvis kom i kontakt med – almuen, og gennem hans beskrivelser og kommentarer til retssagerne møder vi mennesket og etnografen Malling Holm.

Emil Seier Malling Holm, 1828–1913.

Så blank som en poleret Themaskine

Malling Holm var den lokale repræsentant for samfundet og samfundets normer. Hvordan opfattede han sin egen situation?

Dette taler han om flere steder, også fordi han til tider har følt det som et problem.

Om forhøret siger han: »Et Forhør er ikke nærmest en Kamp imod Forbryderen men en Kamp for Sandheden med Forbryderen i Samfundsordenens Interesse, og er det sandt, hvad jeg ikke tvivler om, at Menneskeslægtens Særpræg ikke saa meget er Slethed som Svaghed, vil man jo ogsaa komme Sandheden nærmest ved at søge den paa dette Felt. Gaaende ud fra Svaghed som den almindelige Lod for vort endnu saa ringe Udviklingstrin maa vi føres til at opfatte mildt og undskyldende, og naar vi daglig se den haarde Tilværelseskamp alene for at opnaa de ydre materielle Livsbetingelser for sig og sine, som de Allerfleste maa føre (. . .) under de forskjellige Livsforhold, hvortil en Skjæbne, som Ingen er Herre over, har ført dem ind i Verden, maa vi føle den inderligste Medlidenhed med de Ulykkeligste, og at de stærkeste Kjærlighedsbaand bør sammenbinde Alle i Erkjendelsen af den fælles Skyld og det solidariske Ansvar« (4).

Malling Holm føler, at hans opgave ikke alene er at opklare sagen og dømme de skyldige, men ogsaa at oplyse og hjælpe. Han sammenligner sig selv med en jordemoder, der sidder ved den fødende »for at vente, for at hjælpe, vejlede og klare ud«. Denne interesse for menneskene og deres opdragelse gennemtrænger hele Malling Holms virksomhed og afspejler sig ofte i forhørene. Igen og igen må Malling Holm anføre, at dette eller hint spørgsmål naturligvis ikke har nogen betydning for strafansvaret, men af hensyn til retsbevidstheden og retssikkerheden bør enhver »før han forlader retten for at faa sin Dom, være saa blank som en poleret Themaskine«. Det kan være svært at leve op til dette ideal, og altid lykkes det da heller ikke. Men Malling Holm har en vældig selvtillid og tålmodighed på dette punkt.

»Det er ikke vanskeligt, naar man først har faaet den reserverede Taushed brudt, at se og høre, naar Nogen lyver under Forhøret; (. . .) Vanskeligere er det, og dertil fordres egentlig en medfødt Gave, med fuld Sjæl at følge med ved Kombinationen af alle Smaating, instinktmæssigt at opfatte tilsyneladende Tilfældigheders Betydning og raade de psykologiske Runer.«

Det er ikke små krav, der her stilles til den gode interviewer. Ikke alene skal han kunne afgøre, hvad der er sandt og usandt, men i virkeligheden mener Malling Holm, at det i sidste ende er et spørgsmål om talent at kunne tyde og følge de mange detaljer. Malling Holms tro på en udvikling mod noget bedre gennem oplysning og viden fornægter sig dog ikke. En af bogens formål er netop at vække til eftertanke og forberede de kommende juridiske embedsmænd og den store almenhed til en forståelse for forhørsvirksomhed (5).

Juleaften 1878

Som et eksempel på Malling Holms vedholdenhed vil jeg fremdrage forhøret juleaften 1878. Flere timer går udelukkende med at udrede ordvekslingen mel-

lem den anklagede og en af hendes »kunder«, som ikke selv er tilstede. Det var (. . .) »væsentlig kun fordi jeg ikke vilde finde mig i, at hun, som jeg den Dag ønskede at lade gaa hjem til sine Børn for at være hos dem Juleaften, skulde gaa bort med den glade Bevidsthed, at jeg dog havde troet paa hendes Løgne, at jeg længe anstrængte mig for at faa hende til at følge Sandheden ogsaa i noget Ubetydeligt, idet der dog tillige var en Mulighed for, at hun kunde fremkomme med Yttringer, som senere kunde faa Betydning, (. . .) Langt om længe erkjendte hun da ogsaa at have skjældt Jensine ud.«

Retsbetjentens magt er stor. Han er ikke som den sædvanlige etnograf nødt til at standse sine undersøgelser, når den interviewede ikke længere har lyst til at tale. Han kan fortsætte som hin juleaften i timer, indtil han selv giver sig tilfreds. Malling Holms erfaringer har vist, at »Det er undertiden Tilfældet, at en Inkvisits Sjælstilstand kan være eller blive saa holdningsløs, at Dommeren ikke længere kan erkjende nogen fri selvbevidst Vilie.« Denne situation kender vi bl. a. fra reformationstidens heksesager og nutidens politiske forfølgelser, hvor forhørene netop fortsættes. Men Malling Holms egen opfattelse er klar nok: »I saadanne negative, viljeløse Momenter er yderligere Forhør hensigtsløst og farligt, thi enten vil Inkvisitten, overladt til sig selv, snakke uden alt paalideligt Sammenhæng, eller, ledet af Dommeren, kunne føres til at gaa ind paa, hvad han vil lægge ham i Munden.«

Spørgsmålet er så, om forhørsdommeren i alle tilfælde har opdaget, hvornår grænsen er overskredet. Netop i juleaftens-forhøret er det givet, at den anklagede på den ene side har ønsket at være imødekommende for at blive sat på fri fod, og på den anden side – trods alle forsikringer fra Malling Holms side – har været rædselsslagen over at vedkende sig, at hun har udslynget hekseforbandedelser. Fortrolig som hun er med de lokale forestillinger, frygter hun for sanktioner fra befolkningens side, hvis hun vedgår, at hun har udslynget trusler, som har forvoldt sygdom. Malling Holm – samfundets repræsentant – er hun ikke nær så bange for. Man kan sige, at forhørsdommeren og den anklagede efter timers pindehuggeri finder et kompromis, som de begge kan acceptere. Den anklagede vedkender sig at have sagt til Jensine »jeg skal aldrig hjælpe dig mere«, og selv om Malling Holm stadig tror på Jensines udsagn om, at hun i stedet har truet hende, nøjes han med denne indrømmelse.

Forhørsdommer og missionær

De »nødvendige« spørgsmål kunne også være rettet mod vidnerne som i dette tilfælde: »Jeg tog disse Tidsangivelser tildels for senere at forsøge paa at oplyse og overbevise Mdm. X og hendes Mand, som ere gode og brave Folk, om, at hendes Sindstilstand havde en naturlig Forklaring i hendes Frugtsommelighedstilstand, uden at man behøvede at ty til overnaturlige Forklaringer.« Efter

forhøret taler han længe med ægteparret, giver dem en række litteraturhenvisninger, bl. a. til en afhandling i Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben fra 1865 af Dr. Gædeken »Om Sandsebedrag eller Hallucinationer«, som han selv vil låne dem (6). Men han taler forgæves. »Alle mine Forelæsninger vare imidlertid frugtesløse. Det gaar ikke ved en enkelt Samtale at omstyrte et helt Livs indlevede Forestillinger, eller ved Forstandsraesonnementer at overbevise naive og ulogiske Mennesker om, at deres Tro har faaet en feil Adresse.« Den lærde, bedrevidende embedsmand taler forbi skomageren og hans kone, og dette har næppe været en helt uvant situation for Malling Holm. Hans inderlige medfølelse for almuen – for de svage i samfundet – hjælper ham ikke til at forandre deres tro og livsvilkår. Han er missionær – men hans virksomhed er kun sjældent kronet med held. Dr. Gædekens artikel havde nok også kun været en tvivlsom hjælp, selv om det var lykkedes Malling Holm at få skomagerægteparret til at læse den. Dr. Gædeken, der var reservelæge ved Sindssygeanstalten for Nørrejylland og senere blev ansat ved Københavns Universitet (7), skriver: »Som Følge heraf maa Sandsebedrag altsaa betragtes som noget sygeligt, som en alvorlig Tildragelse, der altid har en vis Betydning, og som man øieblikkeligt bør søge Hjælp mod, og bekæmpe med alle de Midler, Lægevidenskaben stiller til vor Raadighed.« Skomagerkonen ville næppe være blevet særlig beroliget ved på denne måde at blive stemplet som unormal og sindssyg.

Hr. Øvrighed

En gruppe svage i samfundet, som efter Malling Holms opfattelse ikke hører til de egentlige forbrydere, selv om de dømmes, er løsgængerne eller vagabonderne. Her føler han håbløsheden særlig stærkt. »Ethvert Forsøg paa at faa dem til at samle en Smule Karakter og Vilie sammen er frugtesløst, Grovheder ere de saa vant til, de bide ikke, og venlige Advarsler og deltagende Samtale om deres forspildte Liv og Opfordringer til endnu at rive sig ud af det Hele ved at fatte en kraftig Beslutning om at høre op med Drikkeriet og tage fat på et Arbeide, for at faa den selvbehagelige Bevidsthed om at kunne staa paa sine egne selvstændige Ben og blæse Verden et Stykke, høre de paa med en altfor hurtig Erkjendelse af Rigtigheden og en mistænkelig Villighed til at fatte en saadan Beslutning: »Ja, De skal se, Hr. Øvrighed! fra i Dag skal det blive anderledes, jeg skal fra nu af aldrig smage en Snaps i min Mund og arbeide – naar jeg bare kan faa Arbeide.«

Men med en egen bitter ironi tilføjer Malling Holm: »Den egentlige Kilde til de Taarer, der saa rigeligt flyde ned over hans slappe Ansigtstræk, er den letvakte Rørelse af et Hjærte, som saa længe har ligget i Spiritus, at det er blevet blødt som Smør.«

Malling Holm mener, at forholdsreglerne mod løsgængerne er hensigtsløse, og at loven bør laves om. Men da han trods alt skal være lovens lokale udøver, bliver konsekvensen ifølge Malling Holm, at en politimesters »(. . .) Hovedbestræbelse maa derfor være, saa vidt det staar til ham, at rense sin Jurisdiktion nærmest ved med Til sidesættelse af sine Følelser at være saa personlig ubehagelig og generende, at Vagabonden ikke holder af at komme i Berøring med ham, og Behandlingen i Arresten bør ikke være saa forekommende, at den trækker Søgning som til et godt Hotel.«

Her er da et af de tilfælde, hvor Malling Holm nødtvungen har måttet gå på akkord med sin personlige opfattelse og tro på, at enhver kan bøjes »henimod Lyst eller dog Vane til Arbeide«, når det sker under en »baade kjærlig og stræng disciplinarisk Orden (. . .) i rette Tid.«

Løsgængerer er en af de svage, men han adskiller sig fra almuen ved at stå uden for samfundets orden: han arbejder ikke. Malling Holm er en mand, der kan forstå meget – også af det som han står fremmed over for – men han lægger heller ikke skjul på sin indignation: »Men der er en Tid, i Begyndelsen, da der er noget vist Tillokkende i det omflakkende Driveri. Driverer findes i alle Klasser. De fornemme drive paa Familiens Bekostning, og det kommer ikke Offentligheden ved, de fattige maa gjøre det paa Kommunens.« Denne sociale – men for Malling Holm navnlig moralske uretfærdighed – omtales ellers ikke meget i bogen, men i sin efterskrift vender han igen tilbage til problemet: »Ligesom derfor Forbrydelserne bør straffes i Forhold til deres samfundsnedbrydende Karakter, saaledes viser den daglige Erfaring, at mange for Moralens Domstol lave og forkastelige Handlinger falde udenfor enhver Straffelov, og at disse Moral-forbrydere gaa uantastet omkring, fordi Loven er for kortarmet, og den private Samfundsvedtægt ikke har Mod til at opfylde den solidariske menneskelige Forpligtelse til at korrigere det Forkastelige ved at ytre den moralske Indignation til gjensidig Opdragelse« (8).

Det souveræne Folk er svært despotisk

Almuen står inden for samfundets orden, og netop på denne tid, hvor bogen er blevet til, har den vundet øget indflydelse. Mange fra overklassen så på denne udvikling med dyb bekymring, men Malling Holms mening om dette vigtige politiske spørgsmål svarer helt til hans daglige bestræbelser: det er gennem oplysning og hjælp, at der skabes et bedre samfund. »Derfor se vi overalt ikke som hidtil Enkelte, men selve Tidsaanden kritisk pille ved de nedarvede Begreber og reformatorisk sparke til den gamle Ordens Plankeværker, idet den nyfødte Selvstændighedstrang vil hævde Personlighedens Rettigheder, før den har tænkt paa at bygge op« (9). Denne manglende ansvarsfølelse er for Malling Holm noget negativt, ja, farligt, men hans samfundsoptimisme fornægter sig

ikke, for han fortsætter: »men som en stadig Understrøm vil der dog hos den store Almenhed bryde frem Bevidstheden om et ordnet Samfunds Nødvendighed, fordi den daglig ser dette som Betingelsen for at høste sit strænge Arbeides Frugter, og denne Bevidsthed vil ved de ansvarshavende Styreseres Veiledning skabe nye Former for Orden og Sikkerhed« (10).

Og Malling Holm uddyber, hvordan denne vejledning og fordeling af autoritet og ansvar må finde sted: »Det er (. . .) uomgængelig fornødent, at selve Befolkningen i det Hele taget – de »fornemme« og de »dannede« med og det endog gaaende i Spidsen – ganske anderledes end nu føler det fælles Ordenens Ansvar og en solidarisk Forpligtelse til direkte og *personlig* Medvirken og hjælpende Indgriben i Anliggender, som have fælles Interesse. (. . .) I vor Tid, hvor den folkelige Selvstyrelse med historisk Nødvendighed arbejder sig frem efter Aarhundreders Til sidesættelse, hvor derfor den Myndighed, som foreløbig blev anbetroet de faa Udnævnte, efterhaanden glider ud af de officielle Hænder og atter gaar tilbage til det oprindelige Udspring, vilde det uden Tvivl være heldigst, om Staten med uhildet Blik for Tidens Krav, som ingen menneskelig Magt kan modstaa, imødekommer disse, og hjælper til en lykkelig, velsignelsesrig og let Fødsel af Tidens Fordringer, ved i rette Tid at arbejde henimod at afløse fra sin Autoritet alle saadanne Beføielser, som Hensynet til det almindelige Tarv ikke gjør det absolut nødvendigt at beholde. Den vil da med saa meget desto større Kraft og Sikkerhed og med mere afvisende Autoritet kunne herske paa de Omraader, som de forbeholder sig; thi Begrebet Autoritet refererer sig ikke til Omfanget og Forretningernes Mængde, men til Myndigheden til at træffe Afgjørelser paa eget Ansvar indenfor de givne Grændser. (. . .) og naar Befolkningen værner sig til at staa paa sine egne Ben og til selv at sørge for sine Bekvemmeligheder og sin Fordel, saa vil der blive administreret med større Strængthed og mulig mere praktisk Blik, for det souveræne Folk er svært despotisk, hvad der ikke er uden Fordel, hvor der skal regjeres.«

Den enfoldige almue – et primitivt folk

Hvad mener Malling Holm ellers om den almue, han føler sig solidarisk med, men som han ikke helt anser for at være i stand til at stå på egne ben endnu? Nu er det næppe tilfældigt, at Malling Holm har anvendt en billedlig omskrivning, der normalt benyttes om børn og umodne mennesker. Det naive er for ham et særkende ved almuen, han betragter dem som mennesker, der aldrig er blevet fuldt udviklede. »Sagen vedkommende og uvedkommende Ting, Væsentligt og Uvæsentligt blandes sammen efter Almuens enfoldige Tankegang, som ofte hager sig fast i og udbreder sig over uvæsentlige Bipunkter, medens Hovedpunktet upaaagtet overspringes eller blot antydes.« Et andet sted siger han, at »Almuen i Almindelighed lider af lige det Modsatte af den an-

klagede . . . nemlig Træghed og Indolens.« Malling Holm anvender ikke selv ordet primitive mennesker, men hans skildringer af folk fra almuen viser, at han betragter deres kultur og tankegang som mærkelig og ofte uforståelig. Han kan udforske og beskrive denne kultur, og han forsøger til forskel fra de fleste etnografer at ændre den, så den bliver mere acceptabel set ud fra hans eget kultursyn.

Når Malling Holm skal udtrykke sig positivt om almuen, bliver det i vendinger, som understreger et faderligt forhold. Om en smed, der behandler sin kone efter den anklagedes anvisning, siger han: »Hans udholdende, forhaabningsfulde Behandling er rørende«, og skomagerægteparret blev omtalt som gode, brave, troskyldige, naive og ulogiske mennesker.

Den faderlige holdning omfatter også løsgængerne. »Naar man ved en virkelig følt Deltagelse faar gjort dem meddelsomme, vil man finde den samme sørgelige Historie gjentaget om Ungdoms Forhaabninger, Livets Skuffelse, Dovenskab og Brændevin; det er kun i Haabets og i Skuffelsernes Art og Maade, at der er Vexlen. Som Baggrund i de oprevne, lasede Sjæle vil man, oftere end man maaske tror, kunne skimte de romantiske Tilsnit, som indebar Faren, eller de skjæbnsvangre Anlæg, som ledede og udviklede i Tide kunde være blevet til Evner, der havde ført til Hæder, medens de nu kun blev til Tilbøieligheder, som førte til Fald.«

Forbryderne – disse overtrædere af samfundets normer – omfatter han, som det allerede er påvist, også med sympati. »Der er i næsten alle Forbryderes Liv, naar man med Deltagelse vil sætte sig ind i Deres Forhold fra den første Oprindelse, en sørgelig Baggrund af Nød og Elendighed, som maa vække den inderligste Medlidenhed, og det er ordentligvis ydre tilfældige Omstændigheder, der føre dem ind paa de skjæbnsvangre, knudrede Veie, hvor de efterhaanden trættes og falde; men det Gode i den menneskelige Natur er saa stærkt, at der næsten altid vil være meget eller dog noget tilbage, som Forhørsdommeren da maa oplede og berøre for at kunne bevæge og lukke op.«

Klassesamfundet

Portrættet af Malling Holm viser os en samvittighedsfuld, ansvarsbevidst embedsmand med stor interesse for de mennesker, han er sat til at bestemme over. Han føler sig som et led i et klassesamfund, hvor de fornemme og dannede udgør det øverste lag – de civiliserede – almuen og vagabonderne det nederste – de primitive. Og uden for samfundet befinder sig forbryderne. De centrale egenskaber for et menneske er efter hans opfattelse fornuft, ansvarsfølelse og arbejdsomhed, og han forsøger at leve op til disse idealer og at lære andre det samme. Det kan virke paradoksalt, at netop den, der *dømmer*, er overbevist om nytten af opdragelse, men der er næppe nogen tvivl om, at de, der har været

under anklage i Præstø, gennem forhørene og samtalerne i arresten virkelig er blevet udsat for både belæring og vejledning.

Malling Holm føler selv, at han tilhører den mest privilegerede gruppe i samfundet: de dannede og velstillede – derfor er hans opgave også at hjælpe åndeligt gennem oplysning og vejledning eller materielt, som da han giver en gammel kone, der er blevet bestjålet, et pengebeløb.

Birkedommeren repræsenterer en kultur, hvor rollemønstret og rolleforventningerne er helt anderledes end inden for almuen. Men hans adfærd forudsætter, at almuen findes. Hans faderlige holdning hører sammen med, at der findes nogen, der har brug for støtte, og Malling Holm er ikke selv i tvivl om, at behovet findes. Spørgsmålet er så, om det primitive folk selv har sat så stor pris på sin opdragelse til den nye civiliserede kultur. Konfliktsituationerne, som Malling Holm fortæller om, tyder på, at der først har skullet ændres grundlæggende værdiopfattelser i almuekulturen, før en tilpasning har kunnet finde sted.

De civiliserede og de primitive

Malling Holm giver os et indtryk af en central del af det primitive folks forestillingsverden og kommer derved – indirekte – også ind på sin egen. Det er værd at lægge mærke til, at Malling Holm næsten ikke giver udtryk for en kristen overbevisning. Derimod nævner han »Skjæbnen, som ingen er Herre over« og »Udviklingens faste evige Love«, og skal han oplyse de overtroiske folk, henviser han til naturvidenskabelige afhandlinger. Vi står over for en rationalist, den videnskabsstroende, hos hvem kristendommen ganske vist ikke fornægtes, men indtager en meget tilbagetrukket plads. Derfor opfatter Malling Holm heller ikke almuens overtro som anstødelig, men snarere som dum. Hvorfor benytte sig af overtro, når der findes en »naturlig«, og det vil for Malling Holm sige en naturvidenskabelig forklaring, der bygger på andre veluddannede, accepterede forskeres undersøgelser (11).

Selv om det kun er en del af almuens forestillingsverden, vi lærer at kende gennem Malling Holm, tegner der sig et billede af en folkelig tro – en religion på et andet plan end den officielle, som er blevet overleveret gennem generationer og stadig modificeres og ændres. Den er under vedvarende påvirkning af de dannedes kultur, men der er kun i meget ringe grad tale om en egentlig vekselpåvirkning (12). Denne folkereligion er ikke noget entydigt, den har aldrig haft sine hellige skrifter, sin kirke, sin lovgivning og sine præster, sådan som vi kender det fra de officielle religioner. Den findes tværtimod kun i sine lokale og individuelle former. Men ligesom i de gamle folkesprog, der stadig kun findes i mundtlig form, kan man i denne folkereligion ane et fælles område, fælles bestanddele, trods alle variationer.

Præstøegnens folkereligion omkring 1875

Det grundlæggende i Præstøegnens folkereligion for hundrede år siden er, at der findes forhold i livet, som ikke kan forklares ud fra videnskabelige undersøgelser. Heri adskiller den sig ikke fra nogen af de officielle religioner. Men ifølge folkereligionen skyldes dette uforklarlige, at der findes kræfter – gode og onde – som *almindelige* mennesker ikke kan styre eller forstå. De *ualmindelige* mennesker kan derimod i større eller mindre grad udnytte dem på grund af særlige evner og en særlig viden. Disse ualmindelige mennesker kaldes af Malling Holm for »Kloge Folk«, hvis de tager sig af at hjælpe mennesker, for »Troldmænd«, hvis det er mænd, og for »Hekse«, hvis det er kvinder, der over »Trolderi«. »Spåkonerne« eller »Seerne« er de, som fortæller om fremtiden eller om det, der foregår eller er foregået andetsteds. Disse mennesker er folkereligionens professionelle, og der er en glidende overgang af viden om kræfternes udnyttelse til de uprofessionelle. Folkereligionen er ikke en overbevisning, der gennemtrænger hele de troendes tilværelse, men den aktualiseres i bestemte situationer. Sygdom – frem for alt sygdom, der ikke umiddelbart lader sig helbrede – er en af de vigtigste, men det kan være mange andre forhold præget af angst og usikkerhed, der udløser en folkereligøs reaktion. Folkereligionen forklarer det onde og det gode og det mærkelige, der sker, og den forklarer det med ord, som den troende kender og er fortrolig med.

Når en heks udslynger en forbandelse mod en pige, og pigen få dage efter får en bullen finger – ja, så er der en logisk sammenhæng for den, som er fortrolig med folkereligionen – for den udenforstående er der derimod tale om en forkert slutning. Malling Holm beretter om en sådan situation. I det konkrete tilfælde lader den unge pige sig ikke gå på – hun forsøger ovenikøbet at overbevise birkedommeren, naturligvis ganske forgæves. Der er en uoverstigelig kulturel barriere imellem dem.

»Da jeg søgte at overtale hende om det Modsatte og sagde, at hun nok som saa mange andre kunde faa en bolden Finger uden Birthes Hjælp, strakte hun øphidset og med den mest levende Overbevisning sin røde, hovne Finger hen imod mig og udbrød: »Jamen, hvad siger De da om denne! Det kan da Enhver se, at den nu begynder, for det at B. hun har læst over den og gjort noget for det hjemme.«

De professionelle får deres viden fra mange forskellige kilder. Det kan være fra andre professionelle eller fra skrevne værker, *men de væsentligste bidrag leverer de troende selv gennem deres forventninger og forestillinger.*

En af folketraditionens mest ladede situationer er skildret af Malling Holm i hans beretning om en af de landskendte kloge folk i Danmark, den kloge kone i Tjørnehoved, Ane Jeppesdatter, der levede fra 1812 til 1884. Det var med dyb beklagelse, at han i 1876 måtte idømme hende en bøde på 50 kr. for kvak-

salveri, efter at man fra et andet jurisdiktionsområde havde forlangt en undersøgelse.

»Udenfor hendes beskedne Husmandshus, hvortil man kommer ad en lille Gyde fra Landeveien, staar paa en grøn Løkke en eller flere Eenspændervogne med Hesten fraspændt og vendt om i Skaglerne. Foran Døren træffer man Lidelsesfæller, som vente roligt, men med en indre Spænding, som Uvished og Haab om nu at være naaet til Dørtærskelen af Lidelsernes Afslutning fremkalder, og man fortæller hverandre med dæmpede Stemmer, som deres, der staa foran Helligdommen, alle de mærkelige Historier, som ere blevne til utvivlsomme Erfaringer. Den som var inde, træder ud og gaar taus ned ad Gyden, fulgt af de Ventendes spørgende Blikke. Den Næste lukker med bankende Hjærte Døren tilvenstre fra den stenbrolagte Gang op. (. . .) I den uigjennemsigtige Dunkelhed under Bænke og Borde og i enhver Krog af Bohavet, som vender fra Dagslyset, synes der at bo tause Aande-Skygger, som Vidner til og Medhjælpere ved det Vidunderlige, der skal foregaa. – I en Trælænestol sidder den store, svært byggede gamle Kone og modtager sine Patienter og giver sine Orakelsvar som en Pythia.«

Malling Holm har besøgt Tjørnehovedkonen flere gange, ikke for at søge råd, men for at få oplysninger. En af gangene lykkes det ham at få hende til at demonstrere en behandling. »Jeg satte mig da ved Siden af hende paa Slagbænken og rakte hende min Haand, som hun tog imellem sine varme, fede Hænder og gned lempeligt, medens hun mumlede en hel Del, hvoraf jeg dog kun forstod enkelte Ord, uagtet jeg bøiede mit Øre hen til hende.«

De professionelle: heksene, troldmændene, spåkonerne, seerne og de kloge folk, er aktive traditionsbærere, som forstår at levendegøre folkereligionens forestillingsverden for de troende. Ud over initiativ og opfindsomhed forudsætter dette en dyb fortrolighed med almuens kultur, om tilladt og farligt, om godt og ondt.

De kloge benytter sig bevidst eller ubevidst og med større eller mindre talent af deres kendskab til folkereligionen til at skabe sig et omdømme, der fremholder dem som særlig dygtige til at udnytte de skjulte kræfter. Malling Holm nævner mange eksempler på dette. Det kan ske ved at forudsige hændelser eller berette om, hvad der sker på steder, hvor de ikke selv er til stede. De kan opføre sig på en underlig og afvigende måde, de kan være i besiddelse af ting, de behandler med overraskende ærefrygt og forsigtighed. Malling Holm fortæller også, hvordan en af de anklagede, der ikke kan skrive, laver recepter, der heller ikke kan læses af nogen, fordi det – som hun selv siger: »var blot nogle Bogstaver og andet Kradseri, og hun indbildte L. H., at der skulde særegne Kundskaber til at skrive og læse dette for at gøre ham godtroende og bibringe ham den Forestilling, at det var Midler, som vare særlig gode.« Netop herved kommer recepterne i overensstemmelse med folkereligionen – det skrevne for-

stås kun af de særligt indviede. En anden anklaget har i forbindelse med en behandling lukket sig inde i et rum, og der tror hans kunder straks – i overensstemmelse med deres folkereligion – at han laver kunster »trolleri« i den hensigt at hæve en forgørelse.

Nu er det ikke så enkelt, at man kan sige, at de professionelle blot kan udnytte folkereligionen til egen gevinst, såfremt de har det rette image og tilstrækkelige hjælpemidler. Overgangen fra at blive anset for klog – som kan betyde økonomiske fordele og en større social tolerance fra omgivelserne – og til at blive frygtet som heks – som medfører alvorlige negative sanktioner – er utrolig lille. Det er i øvrigt ikke usædvanligt, at den som behandler syge på »magisk« vis, og det vil i denne sammenhæng f. eks. sige i overensstemmelse med egnens folkereligion, er en udstødt i sit eget lokale sogn og der betragtes som en heks (13).

Konkurrenceforholdene mellem de kloge gør også tit, at den ene udlægger den anden som heks. Malling Holm fortæller om en sådan forfølgelse: »Den omforklarede Hexefordrivelse var en velovervejet Sammensværgelse imod den intet anende Birthe, der var sat i Scene af en anden nærmere boende klog Kone, som var mindre heldig i sin Virksomhed og derfor var misundelig og hadefuld paa hende. Hun pønsede paa at faa Birthe fordrevet og helt ryddet af veien. Da hun havde hørt, at de fik for lidt Smør af Kørerne paa Nørreskovgaard, som er en større Gaard, gjorde hun sig et Ærinde derhen og fik let Meiersken eller Malkepigerne til at fortælle dette. »Jamen,« sagde hun da med betænkelig Mine, »har ikke den kloge Kone fra Vindinge sin Gang her paa Gaarden?« – Jo, det havde hun da. – »Ja, ser vi det, det tænkte jeg nok, det er hende, der tager Smørret af Mælken.« – Hvad derved var at gjøre? – »Aah, det ka' vi let kurere hende for, naar bare I vil gjøre, hvad jeg siger.« – Ja, det vilde de gjerne. Hvad det var? – »Næste Gang hun kommer, skal I bare lade hende gaa ind; men imidlertid skal I alle stille Jer paa Lur efter hende, og naar hun saa vil gaa ud, skal I alle styrte frem imod hende, svinge Armene og raabe og huje; men I maa ikke lade hende komme til Orde, for saa taber Kraften sig og hun faar Magten igjen. Naar hun saa mærker, at hendes hemmelige Hjælpere (∴ Aanderne), der ikke kan taale den Raaben og Hujen, forlader hende, saa vil hun løbe ud af Gaarden, og I skal da forfølge hende og 3 Gange raabe efter hende: »gammel Hex«, saa skal I se, saa kommer hun ikke mer, og saa er hendes Hexeri forbi.« – Det var denne Scene, som virkelig for fuldt Alvor blev opført af de modige og trofaste, »anførte« af Konen – nogle frygtsomme faldt jo fra – og Virkningen var ogsaa saa overvældende for Birthe, at hun ikke mere vovede sig ind i disse Furiers ugjæstfrie Hjem.«

I dette tilfælde går man tilsyneladende ikke så langt, at man øver fysisk vold mod den formodede heks. Det er ellers et almindeligt råd, at heksen skal slås til blods, når man vil bryde hendes magt (14). Nu kan det skyldes Malling

Holms referat eller vidnernes dårlige samvittighed, men det kan også være, at Birthe er flygtet i tide, da hun jo er lige så fortrolig med denne forestilling som sine forfølgere – ja, måske selv har sat en lignende i scene en anden gang.

Beretninger om bekæmpelser af hekse kendes fra talrige traditionsoptegnelser, som dog kun sjældent er af selvpoplevet karakter. Men i dette tilfælde er der tale om en retlig sammenhæng og en begivenhed, der har fundet sted ganske kort før nedskrivningen. Der kan derfor fæstes lid til, at hekseforfølgelsen har fundet sted, nogenlunde som det fortælles. En af deltagerne er Jensine, der jo kort efter fik sin bulne finger: folkereligionens forestillinger om hekse er blevet aktualiseret, og nye mytedannende træk føjes til. Malling Holm får at vide, at gårdmand K. H. »og flere i Vordingborg søndre Birk havde udtalt, at det var tosset af Politimesteren i Præstø at ville gjøre noget imod »den kloge Kone fra Vindinge«, for hun kunde hexe saaledes, at hun kunde unddrage sig alle Efterstræbelser.« Vidnet indkaldes til nyt forhør, godkender sine tidligere forklaringer og bekræfter, at han har lånt den anklagede 10 kr. Og så fortsætter Malling Holm: »Paa Anledning meddeler Kprt. [vidnet], at det er rigtigt, at man om den kloge Kone Birthe Jensen har sagt, at det ikke kunde nytte noget, at Politiet tog fat paa hende eller reiste nogen Sag imod hende, da alt hvad der den ene Dag blev skrevet i Protokollen, Dagen efter var forvandlet til Streger, Prikker og Kryds, saa at Øvrigheden selv ikke kunde læse det, og at Rytet havde sagt, at dette netop havde været Tilfældet i Sager imod hende i Vordingborg og Stege.«

Malling Holm fortæller for en gangs skyld ikke noget om, hvad han har foretaget sig for at oplyse gårdmanden og få ham på nye tanker. Noget tyder på, at det ikke er lykkedes, for selv om gårdmanden mener, at Birthe har snydt ham for pengene, frafalder han ethvert krav på erstatning.

Et kultursammenstød

Juleaftensforhøret kan nu forklares som en situation, hvor to kulturer støder sammen. På den ene side står Malling Holm, medlemmet af overklassen – den videnskabstroende. På den anden side den anklagede, folkereligionens repræsentant, der tilhører almuens kultur. Malling Holm fordrer sandhed og ikke løgn, og det ideelle krav kommer i dette tilfælde i konflikt med en betydningsfuld forestilling i almuens kultur. Den anklagede frygter sin egen kulturs sanktioner langt mere end Malling Holms belæring, der ikke er en integreret del af hendes verden. Mod sin vilje kommer Malling Holm ovenikøbet til at understøtte, at den anklagede fastholder sin omgåelse af sandheden, idet han forsikrer hende om, at det ikke vil få nogen strafferetlige konsekvenser, hvad hun end siger. Tilbage står dog stadig Birthes angst for ikke at blive givet fri efter

forhøret, og det utvivlsomt stærke psykiske pres birkedommeren udsætter hende for.

Men Birthe er kommet ud i en af sit livs alvorligste sociale konflikter på grund af, at hendes trusler *rent faktisk* er blevet fulgt af noget ondt. Malling Holm er en omhyggelig iagttager, og selv om han ikke selv forstår rækkevidden af det, har han dog studset over, at Birthe forsvarer sig og udtaler, at hun ikke har »skaffet hende den boldne Finger, som Jensine tror hun har, for det kan hun ikke.« – Det er jo slet ikke det, Malling Holms anklage går ud på, men det er det, Birthe frygter, at hele egnen skal fortælle næste dag. Birthe kan ikke ændre det skete, Jensines finger *er* blevet dårlig, og derfor nægter den anklagede, at hun overhovedet har ønsket hævn. Birthe kæmper for at fastholde sin position som klog og vedbliver med sin »løgn«, trods alle de ubehageligheder hun kan frygte fra myndighedernes repræsentant. Der er tale om en så grundlæggende opfattelse om godt og dårligt i det primitive folks kultur, at den ikke lader sig ændre under det kortvarige og ret dramatiske kultursammenstød.

Efterskrift

Den kloge kone Birthe Jensen og frem for alt birkedommer og borgmester Malling Holm har været de to hovedpersoner i min skildring af almuens og de dannedes forestillingsverden på Præstø-egnen for hundrede år siden. Trods alle forskelle i vilkår og synsmåder, har de dog et tilfælles. De skulle begge komme til at opleve at føle sig som udstødte af deres egen kultur, og hver på deres måde etablere et forsøg på at begrænse skadevirkningerne.

Birthes udflugter og forklaringer finder sted under forhør, som går forud for en dom på 1 års fængsel (15). At dommen bliver så hård skyldes ikke så meget kvaksalveriet som den bedrageriske virksomhed, hun udfolder ved i stedet for betaling at få – ofte ret store – lån, som hun ikke tilbagebetaler. Hun dømmes som kriminel af øvrigheden, men hvad der er værre: almuen dømmer hende som heks. Gårdmand K. H.'s forklaring om hekserygterne finder først sted den 16. januar 1879 godt 3 uger efter hin juleaften og 5 uger efter Jensines første hekseanklage. Det er gennem Malling Holms beskrivelse, at vi i dag møder Madam Sjelle, folketraditionen fra egnen kender ingen klog kone af dette navn. Hun vendte ikke tilbage som en helt, endsige lokal martyr, efter sit fængselsophold, sådan som så mange andre kloge har oplevet det.

Malling Holm går det også galt for, hans sympati for almuens og indignation over for de af overklassen, der udnytter forholdene på bekostning af almenvellet, er ikke synspunkter, som er alt for velsete i en lille provinsby i en politisk brydningsperiode, hvor Højre og Venstre står skarpt over for hinanden. Det er rigtigt, at Malling Holms bog kan bruges som en praktisk orientering for nævninge og andre juridisk interesserede, men – og det fremgår ikke af

bogen selv – den har nok også haft til hensigt at retfærdiggøre Malling Holm selv, der på dette tidspunkt er blevet suspenderet fra sine hverv (16).

Han har behandlet nogle højremænd formelt ukorrekt ved nogle sagsbehandlinger, utilfredsheden i de konservative kredse er i forvejen betydelig, og nu bliver det til åbne beskyldninger fra begge sider først mellem redaktørerne i de lokale venstre- og højreblade, siden ved et sagsanlæg mod Malling Holm.

Efter flere år og meget tovtrækkeri ender det med, at Malling Holm dømmes ved Højesteret – men en mærkelig valen dom er det, som giver ham lov til at fortsætte sin juridiske løbebane efter afsoningen (17).

For Birthe er det ikke fængselsdommen på 1 år, der er det virkelig belastende. For Malling Holm derimod er de fire måneders fængsel en katastrofe. I de civiliseredes kultur er det nedværdigende. Han rejser til Fyn, klarer sig som selvstændig jurist en tid, men bliver dårligt seende og næsten blind. Han udgiver aldrig andre værker end »Fra en Forhørsvirksomhed«, der udkommer samme år, som højesteretsdommen falder; men også i hans utrykte arbejder: dagbøger, afhandlinger og notater, ligger et rigt kulturhistorisk materiale gemt (18).

Det kan synes paradoksalt, at de to, jeg især har fremhævet som repræsentanter for de civiliseredes kultur og de primitives, er de, der bryder imod reglerne. Men det er kun tilsyneladende et paradoks. Sagen er den, at netop de, der står midt i en uønsket konflikt, så meget stærkere søger en tilknytning. I deres usikkerhed og angst fortæller de os – hver på deres måde – mere end alle de, der aldrig har oplevet en sådan krise, og derfor er blevet forskånet for at demonstrere deres identitet ved at understrege tilhørsforholdet til en kultur, der truer med at ekskludere dem.

1 Emil Seier Malling Holm, 1828–1913. Søn af Justitsråd, Birkedommer, kgl. Raadmand, By- og Raadstueskriver i Roskilde. 2 De citater, der er anført i denne artikel uden særlig notehenviisning, er gengivet fra afsnittet »Løsgjængerer med Kvaksalveri, Hexeri m. m.« s. 274–346. Kapitlet består af tre underafsnit: I. »En omvandrende Doktor«, II. »Den kloge Kone fra Vindinge« og III. »Den kloge Kone i Tjørnehoved«. Hvor citationstegn ikke er angivet, står fremlæggelsen for mine synspunkter og tolkninger. 3 »Fra en Forhørsvirksomhed«, »Forord«, uden sidetal. 4 »Fra en Forhørsvirksomhed«, s. 347. 5 Nævninge-systemet blev påbudt i grundloven af 1849, § 79, men trådte først i kraft i 1919 efter en procesreform vedtaget i 1916. I den mellemliggende periode udarbejdede forskellige kommissioner en lang række forslag, der aldrig fik gyldighed. 6 »Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben« udgivet af C. Fogh og C. F. Lütken. Tredie Række. Andet Bind. Kjøbenhavn 1865. S. 1–62. 7 Ifølge »Den danske Lægestand« Kjøbenhavn 1885 er Carl Georg Gædeken født i Kjøbenhavn 1832. 1857–67 var han reservelæge på sindssygeasylet ved Århus. Herefter flyttede han til Kjøbenhavn. Fra 1874 var han professor ved det medicinske fakultet og fra 1875 overlæge ved Kommunehospitalets nyoprettede 6te afdeling for sindssygdomme og sygdomme i hjerne- og nervesystemet. 8 »Fra en Forhørsvirksomhed«, s. 348. 9 »Fra en Forhørsvirksomhed«, s. 349. 10 »Fra en Forhørsvirksomhed«, s. 349. 11 I »Det sker jo sommetider

jeg oplever ting«, Folk og Kultur 1972, s. 85 ff. findes et moderne eksempel på opfattelsen af begrebet »naturlig«. Her begrundes meddelelsen, hvorfor det er naturligt at se eller føle væsner fra en anden verden, f. eks. afdøde mennesker, der vil i kontakt med én. 12 Det samme forhold er blevet påvist i forbindelse med en lang række undersøgelser af fremmede folkeslag, hvis økonomiske system og erhvervsformer tilpasses f. eks. den europæiske efterspørgsel af varer. Den fremmede kultur påvirkes gennemgribende, medens den europæiske kun ændres lidt. 13 Som et eksempel blandt mange kan nævnes en sjællandsk klog kone, Reerslevkonen, Ane Sørensen, 1812–1885. Hendes store kundekreds indbefattede ikke de lokale. Hendes plejedatter har fortalt, at hun ikke var velset på nabogårdene, hvor man frygtede, at »heksens datter« skulle forvolde ondt. 14 Den almindelig udbredte forestilling om, at heksen skal slås til blods, har under alle omstændigheder været kendt også på Præstøegnen, hvor Tjørnehovedkonen, Ane Jeppesdatter har benyttet sig af rådet. »Men nu skal du,« sagde Konen, »første Gang Karlen kommer hos Jer stille dig i Porten og stikke Karlen en Knytnæve lige i Ansigtet saa Blodet staa af ham, saa kommer Drengen sig.« Og det gik ogsaa saadan.« Dansk Folkemindesamling 1906/23, top. 607. 15 Ifølge dommen, der blev afsagt den 27. marts 1879 og stadfæstet ved den Kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsrets dom af 15. juli samme år, blev Bertha Jönsdotter, kaldet Birthe Jensen eller Madam Sjelle eller den kloge kone fra Vindinge, ifølge Straffelovens §§ 251, 252, 255 og 275 tildels sammenholdt med § 46 med absorbering af straffen efter forordningen af 5. september 1794, jfr. lov af 3. marts 1854, anset med straf af 1 års forbedringshusarbejde, samt ikendt en del erstatninger. 16 Den formelle afsked som byfoged og birkedommer fandt sted den 11. august 1883, medens han først officielt ophørte som borgmester den 27. august. 17 I højesteretsdommen, der blev afsagt 14. juni 1883, hedder det: »(. . .) at Tiltaltes i den indankede Dom ommeldte Forhold med vilkaarlig at nægte nogle Arrestanter ekstra Forplejning og en enkelt Arrestant Brugen af egne Klæder, maa henføres under Straffelovens § 141 (. . .)«. Malling Holm fik herved stadfæstet dommen på 4 måneders simpelt fængsel. 18 I sine senere år var Malling Holm lotterikollektør i Odense. 19 Disse utrykte arbejder opbevares blandt andet i Præstø Lokalhistoriske Arkiv, og vil indgå i mine videre studier af perioden.

Summary

A Jurist among Common People around 1875

In 1883 the work »From an Examining Profession« was published, written by Malling Holm, the district judge of Præstø. He tells about some of the cases presented to him at the end of the eightenseventies which means events taking place about the time of the publication of the book.

The article is based on an individual case on quackery in light of which is outlined the cultural and religious clash which we in reality witness between two different social groups. In this connection other examples from other parts of the book are also included.

I see – and so does he himself – the culture-missionizing district judge as a representative of the educated and privileged class in society, that means people relatively few in number at the end of the nineteenth century but strong and significant as far as influence was concerned.

As opposed to the well-educated were the common people, vividly described through Malling Holm's presentations and comments during the examinations.

From some very concrete descriptions of situations the article proceeds to give a more abstract characterization of »the popular religion« in the Præstø area one hundred years ago as well as the clash of interest this »popular religion« caused between the privileged and the un-privileged classes in the society.